

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Євсюкова Онисія Геннадіївна

УДК 94 (477.54) «1921/1928»: 334.713

**КУСТАРНО-РЕМІСНИЧА ПРОМИСЛОВІСТЬ МІСТА ХАРКОВА
В РОКИ НЕПУ (1921–1928 РР.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2019

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Успішне економічне реформування в сучасній державі можливе лише за умови урахування історичного досвіду. А отже, вивчення та переосмислення історії вітчизняного підприємництва на різних етапах є актуальним для вирішення сучасних проблем. Зокрема успішний досвід подолання економічної кризи 1920-х рр., коли саме дозвіл ринкових відносин та розвиток приватного підприємництва за короткий термін дозволили швидко відбудувати промисловість та вийти з глибокої кризи після років воєнного комунізму.

Вивчення історичного досвіду розвитку кустарно-ремісної промисловості Харкова допоможе сформувати більш ефективні механізми розвитку та стимулювання дрібного підприємництва в Україні. Адже одним з невід'ємних складників малого підприємництва є дрібне виробництво. У свою чергу, підтримка та розвиток малого підприємництва є однією з підвалин подальшого гармонійного розвитку ринкової економіки.

Критичне та об'єктивне вивчення зазначеної проблеми дозволяє проаналізувати регіональні аспекти впровадження нової економічної політики. Зокрема дослідження розвитку кустарно-ремісної промисловості Харкова збагачує загальну картину становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні 1920-х рр. і допомагає більш глибоко зрозуміти закономірності соціально-економічного розвитку окремих регіонів України. Для виконання поставленого завдання необхідний всебічний аналіз історіографії та джерельної бази, яка містить роботи сучасників непу та радянських дослідників, і низки праць, що вийшли друком у роки незалежної України. Усе це стане в нагоді для визначення ступеня розробки проблеми й допоможе уникнути суб'єктивних висновків.

Дослідження теми актуалізується недостатнім її вивченням. За наявності певної кількості наукових робіт, присвячених різним аспектам приватного підприємництва, питання становлення та функціонування кустарно-ремісної промисловості Харкова в роки нової економічної політики не стало темою наукового дослідження. Отже, вивчення розвитку кустарно-ремісної промисловості Харкова в роки нової економічної політики становить не лише науковий інтерес, але й сприяє виробленню більш ефективної стратегії щодо розвитку малого підприємництва з урахуванням уроків минулого. Таким чином, усі означені чинники роблять тему дисертаційного дослідження актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукових програм і планів кафедри історії України історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, у контексті науково-дослідницької теми: «Політична та соціально-економічна історія України (друга половина XVII–XX ст.). Історія Слобожанщини» (державний реєстраційний номер 0112U004753).

Хронологічні межі роботи визначені 1921–1928 рр. – від запровадження нової економічної політики й відродження кустарно-ремісничого виробництва, до згорання непу з поступовим обмеженням приватногосподарської діяльності дрібних виробників та примусовим втягненням до радянської системи кооперації.

Територіальні межі дослідження – територія міста Харкова у межах 1920-х рр.

Мета роботи є комплексний аналіз розвитку кустарно-ремісничої промисловості міста Харкова в роки непу. Для досягнення поставленої мети необхідно розкрити такі завдання:

- дослідити стан розробки обраної теми в історіографії та проаналізувати наявну джерельну базу з проблеми дослідження;
- показати місце і роль кустаря та ремісника в теоретичній концепції представників влади;
- проаналізувати методи державного регулювання в царині дрібного виробництва;
- висвітлити аналіз дрібного виробника через призму дослідження соціально-професійного і національного складу та його економічних позицій;
- простежити становлення та розвиток системи кустарно-ремісничої кооперації міста;
- з'ясувати основні етапи становлення та функціонування кустарно-ремісничої промисловості міста;
- визначити значення дрібних товаропродуцентів міста у секторі дрібного виробництва та їх вагу в забезпеченні внутрішнього ринку товарами широкого вжитку;
- розкрити причини занепаду кустарно-ремісничого виробництва.

Об'єктом дослідження є кустарно-ремісниче виробництво в Харкові періоду непу.

Предметом дослідження є процеси становлення та функціонування дрібного виробництва в умовах непу, розвиток кооперації та державна політика регулювання кустарно-ремісничої промисловості.

Методи дослідження ґрунтуються на головних принципах об'єктивності та історизму. Для вирішення проблемних питань застосовувалися загальнонаукові методи пізнання: аналізу, синтезу, узагальнення, опису та абстрагування. Окреслені методи дозволили виявити як загальні тенденції розвитку дрібної промисловості, так і особливості функціонування кустарно-ремісничого сектора Харкова в роки непу.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися структурно-системний і статистично-аналітичний методи. Структурно-системний метод дозволив через дослідження окремої частини об'єкта – аналіз дрібного виробника, вивчення державної політики регулювання дрібного виробництва та кооперації в кустарно-ремісничому секторі – відтворити цілісну картину розвитку кустарно-ремісничо промисловості Харкова протягом 1920-х рр.

Наукова новизна роботи полягає в наступному:

- у дослідженні вперше здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку кустарно-ремісної промисловості Харкова періоду непу. Вивчення радянської та сучасної історіографії показало, що досліджувана проблема не була предметом окремого дослідження;

- охарактеризовані методи державного регулювання кустарно-ремісної промисловості. На основі аналізу законодавчої політики простежено процес юридичного оформлення та регулювання кустарного сектора економіки. Досліджено податкову, кредитову політику як основні важелі впливу на дрібних виробників. Показані адміністративні та позаекономічні засоби впливу щодо дрібних товаропродуцентів;

- з'ясовано організаційно-правове становлення кустарно-ремісного виробництва; відтворено структуру кустарно-ремісної промисловості та її регіональні особливості; охарактеризовано діяльність місцевих органів влади щодо розвитку кустарно-ремісного виробництва в Харкові;

- проведено комплексний аналіз дрібних виробників Харкова що дозволило виявити кількісні параметри, національний, соціально-професійний склад та економічні позиції кустарів та ремісників Харкова; досліджена питома вага дрібних товаропродуцентів у промисловому виробництві міста 1920-х рр.; проаналізовано галузі підприємницької діяльності та фахова спеціалізація кустарів;

- показано значення кустарно-ремісної кооперації Харкова в царині дрібного виробництва міста; проаналізовано основні форми кооперативних об'єднань та їх організаційна структура; з'ясовано, що кооперовані об'єднання охоплювали більшість кустарів міста, представляючи різні види виробничої активності;

- обґрунтовано тезу про максимальне підпорядкування державою системи виробничої кооперації з подальшою втратою ключових ознак кооперативності; доведено, що держава через систему пільгового оподаткування, адміністративних та позаекономічних методів впливу на дрібних виробників фактично підводила їх до необхідності залучення до радянської кооперації або згортання виробництва;

- встановлено закономірності розвитку дрібного сектора виробництва Харкова; на основі дослідження державної політики щодо кустарно-ремісної галузі встановлено основні етапи розвитку, які були детерміновані зміною політичного курсу в країні, курсом на згортання непу та регіональними особливостями;

- з'ясовано значення кустарно-ремісної промисловості у відбудовчих процесах народного господарства; вивчено питому вагу кустарно-ремісничих об'єднань у секторі дрібного виробництва та їх роль у забезпеченні населення товарами широкого вжитку;

- розкриті основні причини занепаду кустарно-ремісної галузі, зокрема зміна політичного керівництва, проголошення курсу індустріалізації та згортання

непу вели до посилення тиску на дрібних виробників; майбутнє кустарного виробництва вбачалося більшовиками лише через тотальне кооперування всіх дрібних товаропродуцентів; показано, що кустар, який самотужки подолав проблеми щодо відбудови народного господарства, на кінець 1920-х рр. був вимушений вступати до кооперації або згортати виробництво.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сприяють поглибленню знань з історії розвитку промислового виробництва України впродовж 1921–1928 рр. Висновки та результати дослідження можуть бути використані в процесі підготовки узагальнювальних праць з історії України, краєзнавчих досліджень та для вивчення регіональних особливостей нової економічної політики. Наведені в дисертації результати також можуть бути використані в освітньому процесі для підготовки лекційних та спеціальних курсів з історії України, вітчизняного приватного підприємництва тощо.

Особистий внесок здобувачки. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, яке ґрунтується на основі широкого використання архівних матеріалів, періодичної преси вивченого періоду, даних статистики та інших джерел, більшість з яких залучена до наукового обігу вперше. Усі наукові результати, викладені у дисертації, здобуті авторкою самостійно. У роботі відсутній плагіат. На використані у дисертації наукові положення інших авторів є відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації доповідалися на конференціях усеукраїнського та міжнародного рівнів: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2012 р.), 65-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (Харків, 2012 р.), 66-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (Харків, 2013 р.), 23-му Міжнародному молодіжному форумі «Радіоелектроніка і молодь у ХХІ ст.» (Харків, 2018 р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції студентів і аспірантів «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2018 р.), 72-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (Харків, 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 13 авторських публікаціях: 7 публікаціях (6 – у наукових фахових виданнях, що входять до переліку МОН України, з них 2 – входять до міжнародної наукометричної бази РІНЦ; 1 – у зарубіжному науковому фаховому виданні), 6 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура і обсяг дисертації визначаються метою та завданнями дослідження, складається зі вступу, чотирьох розділів, розподілених на 10 підрозділів, висновків, списку джерел та літератури, додатків (таблиць). Загальний обсяг дисертації – 198 сторінок, із них основна частина – 144 сторінок, список використаних джерел та літератури – 25 сторінок (включає 256 найменувань). Дисертація містить 14 додатків на 16 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, окреслено хронологічні та територіальні межі дослідження, показано об'єкт, предмет, мету та завдання роботи, висвітлена наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, визначено особистий внесок здобувачки, подано апробацію результатів дисертаційної роботи.

Перший розділ «**Стан наукової розробки проблеми, джерельна база, методологія і методи дослідження**» складається з трьох підрозділів, в яких проаналізована історіографія та джерельна база проблеми, розкриті методологічні засади дослідження.

У підрозділі 1.1 «*Історіографія*» – розглянуто стан наукової розробки проблеми. Історіографію можна умовно розділити на дві групи: радянську і пострадянську. У межах радянської історіографії доцільно виділити чотири періоди: 1) 1920-і – початок 1930-х рр.; 2) 1930-і – середина 1950-х рр.; 3) друга половина 1950-х – середина 1980-х рр.; 4) друга половина 1980-х – початок 1990-х рр. Пострадянська література проблеми дослідження охоплює період з 1991 р. і до наших днів.

Праці віднесені до першого етапу належать сучасникам 1920-х рр., які зробили спроби аналізу поточних результатів непу «по гарячих слідах», застосовуючи чимало нормативно-правових документів та статистичних даних. Зокрема розвиток дрібного виробництва вивчали А. Гінзбург¹, Г. Белкін², Д. Шапіро,³ Ю. Ларін⁴, Л. Свєржін⁵. Також чималий інтерес для розуміння розвитку кустарної промисловості в СРСР представляють збірка статей та матеріалів «Кустарна промисловість СРСР»⁶, колективна робота «Частный капитал в народном хозяйстве СССР»⁷. Частина статей була написана безпосередніми керівниками ВРНГ СРСР, які розглядали широке коло питань, що стосувались різних аспектів розвитку кустарно-ремісничого виробництва.

Вагомий доробок у вивчення українського дрібного виробництва зробили Д. Каплан⁸, С. Зарудний⁹, О. Балинський¹⁰. Чимало уваги дослідники приділяли

¹ Гинзбург А. М. О частном капитале в народном хозяйстве // Частный капитал в народном хозяйстве СССР. М., 1927. С. 1–35.; Гинзбург А. М. Перспективы развития промышленности СССР на 1927/28–1931/32 // Социалистическое хозяйство. 1927. Кн. III. С. 25–39.

² Белкин Г. Формы частной промышленности // Частный капитал в народном хозяйстве СССР. М., 1927. С. 248–249.

³ Шапиро Д. Кустарная промышленность и народное хозяйство СССР. М., Л.: Гос. изд-во, 1928. 181 с.; Шапиро Д. Пути и перспективы «кустарного производства» // Плановая Экономика. 1929. № 708. 127 с.; Шапиро Д. Пути и перспективы мелкого производства. М.: Книгосоюз, 1929. 55 с.; Шапиро Д. Управление местной промышленностью // Местная промышленность и торговля. 15 февраля 1925. № 1. С. 5–30.

⁴ Ларин Ю. Частный капитал в СССР. М.; Л., 1927. 312 с.

⁵ Свєржін Л. Приватна промисловість України (капіталістична і кустарно-ремісничка) // Більшовик України. 1928. № 18. С. 45–58.

⁶ Кустарная промышленность СССР. Сборник статей и материалов / под ред. С. П. Середы, с предисловием Ф. Дзержинского. М.: Издание ЦУП ВСНХ СССР, 1925. Вып. 1. 167 с.

⁷ Частный капитал в народном хозяйстве СССР: материалы комиссии ВСНХ СССР. М.; Л.: Промиздат, 1927. 574 с.

⁸ Каплан Д. А. Кустарная промышленность Украины. Х.: Гос. изд-во, 1922. 22 с.

⁹ Зарудний С. Кустарна промисловість: (Минуле й сучасне) // Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР: зб. ст. X., 1927. С. 182.

¹⁰ Балинський О. Кустарно-промислова кооперація // Кустарна пром. та куст.-промислова кооп. УСРР. 1927. № 8. С. 1–115.

питанням функціонування кустарно-ремісничої кооперації¹¹. Подальшу увагу розвиток кустарно-ремісничої промисловості УСРР отримав у «Нарисі передвоєнного та сучасного стану кустарно-ремісничої промисловості України»¹². У роботі ретроспективно аналізується стан кустарно-ремісничої промисловості України 1914–1929 рр. Проте спеціальних досліджень, присвячених розвитку дрібного виробництва у столичному Харкові, опубліковано не було.

Другий етап характеризувався утвердженням тоталітарного режиму в країні. Це не сприяло розвитку досліджень через те, що сама тематика втратила актуальність у межах існуючої системи. Друком виходили узагальнюючі праці про розвиток народного господарства СРСР та УСРР, що були перенасичені гаслами панівної марксистсько-ленінської методології¹³. Хоча 1930 р. друком вийшла робота під редакцією Д. Бейка і В. Тихомирова, в якій значну увагу отримав розвиток кооперованого сектору дрібного виробництва¹⁴.

На третьому етапі певна лібералізація в рамках «відлиги» сприяли розширенню тематики досліджень в рамках нової економічної політики, до наукового обігу було залучено нові неопубліковані раніше матеріали. Друком вийшли праці українських істориків, які були присвячені окремим питанням непу, – О. Кучера¹⁵, О. Єрмака¹⁶, Ю. Кунаха¹⁷, Ф. Турченка¹⁸. Також певну увагу дрібна промисловість отримала в таких узагальнювальних працях, як «Розвиток народного господарства УРСР (1917–1967 рр.)»¹⁹ та «Історія народного господарства Української РСР»²⁰, присвячених розвитку народного господарства України. Проте в умовах чітких ідеологічних обмежень відтворення вченими об'єктивної картини розвитку дрібного виробництва періоду непу залишалось неможливою.

¹¹ Бурштейн Е. Кооперативная промышленность на Украине // Местная промышленность и торговля. 1926. № 6–8. С. 119–122.; Ходько. О налоговых льготах украинской кооперации // Хозяйство Украины. 1926. № 1. С. 71–75.; Логовинский М. Финансовое хозяйство промышленной кооперации на Украине // Хозяйство Украины. 1928. № 11. С. 112–118.

¹² Нарис передвоєнного та сучасного стану кустарно-ремісничої промисловості України. Х.: Видання держплану УСРР, 1929. 122 с.

¹³ Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. М.: Госполитиздат, 1956. Т. 3: Социализм. 643 с.; Нарис розвитку народного господарства Української РСР. К.: Вид. АН УРСР, 1949. 579 с.; Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М.: изд. АН СССР, 1954. 555 с.

¹⁴ Промысловая кооперация к XVI-ому съезду ВКП(б): сборник материалов с предисловием Д. С. Бейка; под ред. В. А. Тихомирова. М.: РИО Всесоюзного союза, 1930. 190 с.

¹⁵ Кучер О. О. З історії класової боротьби на приватних та орендних підприємствах України в перші роки непу // Питання історії народів СРСР. 1968. Вип. 5. С. 99–107.; Кучер А. Е. Ограничение и вытеснение нэпманской буржуазии из промышленности и торговли Украинской ССР // Вопросы истории СССР. 1987. Вып. 32. С. 68–77.

¹⁶ Єрмак О. П. Документи ЦДАЖР УРСР про здійснення політики обмеження і витіснення капіталістичних елементів на Україні в 1927–1929 рр. // Архіви України. 1973. № 2. С. 75–78.; Єрмак О. П. Політика комуністичної партії щодо залишків капіталістичних елементів на початку реконструктивного періоду // УІЖ. 1973. № 4. С. 46–54.

¹⁷ Кунах Ю. Г. До питання про місце орендної промисловості в економіці України наприкінці відбудовного періоду // Питання історії народів СРСР: республік. міжвід. темат. наук. зб. Х., 1973. Вип. 15. С. 48–50.; Кунах Ю. І. Розвиток кооперативного руху на Україні в 1920–1924 рр. // УІЖ. 1974. № 3. С. 77–84.

¹⁸ Турченко Ф. Г. Дрібнобуржуазні і буржуазні верстви в соціально-класовій структурі міського населення Радянської України в 20-ті роки // Питання історії СРСР. 1978. Вип. 23. С. 30–39.; Турченко Ф. Г. Основні зміни в соціально-класовій структурі міського населення України в 20-ті роки // Вісник Харківського університету. 1968. № 146. С. 68–71.

¹⁹ Розвиток народного господарства УРСР (1917–1967 рр.): у 2 т. / ред. кол.: Д. В. Вірник, В. В. Бондаренко. К.: Наук. думка, 1967. Т. 1 459 с.

²⁰ Історія народного господарства Української РСР: у 3 т. / відп. ред.: Т. І. Дерев'янкін та ін. К.: Наук. думка, 1984. Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917–1937). 439 с.

Четвертий етап посилив інтерес до досліджень непу. Адже політика гласності і перехід до регульованої ринкової економіки сприяли розширенню тематики досліджень. Друком вийшло чимало праць, присвячених загальним проблемам непу²¹. І хоча в Україні процеси демократизації гальмувались консервативним керівництвом республіки, вітчизняні дослідники продовжували вивчати різні аспекти непу²². Відбувався процес пошуку вченими нової методології до розуміння та переосмислення нової економічної політики.

Зі здобуттям Україною незалежності починається пострадянський період в історіографії. Демократичний устрій, розбудова ринкової економіки сприяли переосмисленню вченими періоду непу і розвитку дрібного виробництва зокрема. Друком вийшли праці С. Кульчицького, що заклали нові підвалини у розумінні непу²³. О. Пиріг²⁴, О. Сушко²⁵, Л. Шкодін²⁶ вивчали різні складові розвитку приватного підприємництва в Україні. Ю. Волосник²⁷ провів глибокий аналіз зародження нової буржуазії та розвитку приватного виробництва доби непу. Кооперативний сектор кустарно-ремісничого виробництва досліджували Л. Нізова²⁸, В. Олянич²⁹. Недержавний сектор промислового виробництва вивчали К. Нікітенко³⁰, І. Дзюбленко³¹, М. Олійник³², І. Щербина³³.

²¹ Горинов М. М. Нэп: поиски путей развития. М.: Знание, 1990. 64 с.; Дмитренко В. П. Четыре измерения нэпа // Вопросы истории КПСС. 1991. № 3. С. 125–138.; Филимонов В. Я. НЭП: идеи, практика, уроки // Вопросы истории КПСС. 1991. № 6. С. 155–159.; Бородкин Л. И., Свищев М. А. Социальная мобильность в период нэпа: К вопросу о росте капитализма из мелкого производства // История СССР. 1990. № 5. С. 105–121.

²² Кучер А. Е. Ограничение и вытеснение нэпманской буржуазии из промышленности и торговли Украинской ССР // Вопросы истории СССР. 1987. Вып. 32. С. 68–77.; Деревянкин Т. И., Толстов Р. Ф. Нэп и рыночные отношения (на материалах Украины). К.: Укр. НИИ Госэкономики УССР, 1991. 48 с.

²³ Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К.: Основа, 1996. 396 с.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. 201 с.

²⁴ Пиріг О. А. НЕП: більшовицька політика імпровізації: монографія // Київ. нац. торг.-екон. ун-т. К.: КНТЕУ, 2001. 273 с.; Пиріг О. А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. К., 2002. 408 с.

²⁵ Сушко О. О. Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921–1928 рр.): історико-теоретичний аспект: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. К., 2004. 503 с.

²⁶ Шкодін Л. Г. Приватне підприємництво в господарстві України (1921–1930 рр.) // Вісник ХУ. 1998. № 401. Вип. 2. С. 216–220.

²⁷ Волосник Ю. П. Зародження нової буржуазії та розвиток приватно-підприємницької діяльності в Україні в 1920-ті – на початку 1930-х рр.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Х., 2004. 658 с.

²⁸ Нізова Л. В. Промислова кооперація радянської України в добу НЕПу. К.: Ін-т іст. Укр., 2003. 215 с.; Нізова Л. В. Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську соціально-економічну систему (на прикладі витягнення кустаря і ремісника в промкооперацію УРСР). К.: НАН України, Ін-т історії України, 2006. 397 с.

²⁹ Олянич В. В. Приватне та кооперативне підприємництво селянських господарств в Україні (1921–1929 рр.): історичний аспект: монографія. Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. 302 с.; Олянич В. В. Розвиток кустарно-ремісничої та кооперативної промисловості на Лівобережній Україні у 20-х рр. ХХ ст. // Український селянин: збірник наукових праць. Черкаси. 2010. Вип. 12. С. 220–230.; Олянич В. В. Створення та діяльність кооперативів кустарів-підприємців в УСРР 20-х рр. ХХ ст. // Вісник ХНУ. № 939. Вип. 14. 2011. С. 65–70.

³⁰ Нікітенко К. Недержавний сектор промисловості України в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2007. 263 с.

³¹ Дзюбленко І. М. Розвиток приватного промислового підприємництва міського населення в УСРР (20-ті рр. ХХ ст.): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01. К., 2011. 220 с.

³² Олійник М. М. Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр. Харків: Б.в., 1998. 128 с.

³³ Щербина І. Ліквідація нової буржуазії України (1928–1932 рр.): дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. Х., 2008. 246 с.

Питання розвитку приватного промислового підприємництва Харкова дослідив М. Онацький³⁴. Також кустарно-ремісничі промисли Харківщини отримали увагу у роботі А. Лапченко³⁵, у той час, коли дрібне виробництво столичного Харкова залишилось за межами дослідження.

В цілому українськими вченими з 1991 р. був зроблений чималий доробок у дослідження непу, була значно розширена джерельна база, застосовані нові методологічні підходи. Проте вивчення кустарно-ремісничого виробництва у місті Харкові так і не набуло належного висвітлення.

У західній історіографії означена проблема не була розкрита, хоча зарубіжні дослідники значно збагатили історіографію непу³⁶.

Отже, аналіз історіографії засвідчив, що розвиток кустарно-ремісничого виробництва Харкова в 1920-ті рр. не отримав достатньої уваги дослідників і потребує подальшого вивчення.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база» проаналізовано основні види та типи джерел, що стали підґрунтям для дослідження. Важливе значення мають постанови, рішення та резолюції вищих партійних органів – ЦК ВКП(б) та КП(б)У. Ця група документів допомагає зрозуміти державний курс щодо дрібних виробників. Збірки узаконень та розпоряджень уряду УСРР дозволяють проаналізувати основні принципи регулювання підприємницької діяльності та кустарного виробництва.

Іншою групою документів є статистичні матеріали. Зокрема «Статистика України», «УСРР в цифрах», «Україна: статистичний щорічник» та матеріали переписів населення. Статистичні матеріали Харківщини представлені виданнями: «Статистичний бюлетень: Матеріали народного господарства Харківської округи», «Харківщина в цифрах і фактах», статистичний щорічник «Харківська округа».

В основі дослідження лягли неопубліковані архівні документи і матеріали, більшість з яких вперше залучається до наукового обігу. Опрацьовано фонди Державного архіву Харківської області: Харківський губернський виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (Ф. Р. 203); Харківський окружний виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (Ф. Р. 845); Інспектура праці Харківського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (Ф. Р. 865); Відділ місцевої промисловості Харківського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (Ф. Р. 869); Харківське окружне статистичне бюро (Ф. Р. 948); Харківська окружна

³⁴ Онацький М. Ю. Приватна торгівля і промислове підприємництво у Харкові в період НЕПу (1921–1928 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2012. 216 с.

³⁵ Лапченко А. С. Селянські промисли на Харківщині (Слобожанщині) в роки нової економічної політики (192–1928 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2018. 287 с.; Лапченко А. С. Особливості державного регулювання селянських промислів на Харківщині протягом 1921–1929 рр. // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. пр. Дніпро, 2016. № 1–2 (13–14). С. 220–229.

³⁶ Трихрест М. Неп на Україні. Наша книгозбірня. Відень, 1947. 31 с.; Пігідо Ф. Україна під большевицькою окупацією: Матеріали до історії боротьби українського народу в 1920–30-х рр. // Ін-т вивчення ССРСР; Досліди і матеріали. Сер. I (друков. вид). Ч. 34. Мюнхен: Ін-т для вивчення ССРСР, 1956. 143 с.; Винар Б. Українська промисловість. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен: Перша укр. друкарня у Франції, 1964. 398 с.; Карр Э. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929 / пер. с англ. Л. А. Черняховской. М.: Интер-Версо, 1990. 208 с.; Боффа Дж. История Советского Союза: в 2 т. М.: Международные отношения, 1990. Т. 1: От революции до второй мировой войны. Ленин и Сталин, 1917–1941. 629 с.

планова комісія (Ф. Р. 1296). Документи окреслених фондів показують вплив місцевих органів влади на розвиток галузі дрібного виробництва, а також розкривають специфіку функціонування різних аспектів кустарно-ремісничої промисловості Харкова 1920-х рр.

Великий і різноманітний матеріал міститься у фондах Центрального державного архіву Вищих органів влади та управління України: Всеукраїнський центральний виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Харків (Ф. 1); Рада народних комісарів УРСР (Ф. 2); Постійне представництво РНК УРСР при Уряді РНК СРСР, м. Москва (Ф. 3); Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР, м. Київ (Ф. 5); Міністерство економіки України (Ф. 337). Опрацьовані документи стали основою для виявлення механізмів державної політики більшовицької влади щодо галузі кустарно-ремісничого виробництва.

Цілий спектр важливої інформації про розвиток дрібної промисловості міститься на шпальтах періодичних видань 1920-х рр.: «Плановое хозяйство», «Экономическая жизнь», «Социалистическое хозяйство», «Местная промышленность и торговля», «Торгово-промышленная газета», «Більшовик України», «Народное хозяйство Украины», «Вестник промышленной кооперации», «Вісті ВУЦВК», «Комсомолец України», «Комуніст», «Пролетарий».

Отже, джерельна база роботи представлена різноплановими документами, що показують різні складові розвитку кустарно-ремісничого виробництва Харкова періоду непу. А тому джерельна база різноманітна і достатня, що дає змогу розкрити тему дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.3 *«Методологія і методи дослідження»* розглянуто теоретичні підходи до вивчення окресленої проблеми. Робота ґрунтується на принципах об'єктивності, системності та історизму. Для розв'язання дослідницьких завдань використовувались сукупність методів: загальнонаукові (аналіз, опис, абстрагування, синтез, пояснення), спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-системний, регіональний), структурно-системний, статистично-аналітичний та міждисциплінарні методи.

У другому розділі – **«Державна політика регулювання розвитку кустарно-ремісничої промисловості міста Харкова»** розкрито основні фактори, що впливали на розвиток дрібної промисловості – законодавча, податкова та кредитова політика, а також державні механізми регулювання та впливу на дрібних товаропродуцентів.

У підрозділі 2.1 *«Законодавча політика та економічні важелі впливу радянської влади щодо розвитку кустарно-ремісничої промисловості»* досліджено нормативні акти радянської держави, що регулювали виробничі відносини у царині кустарної промисловості.

Роки війни та політики воєнного комунізму негативно позначились на розвитку дрібного виробництва. З проголошенням нової економічної політики в Україні у березні 1921 р. почалось відродження та організаційно-юридичне оформлення кустарно-ремісничого виробництва. Більшовицька влада приділяла значну увагу дрібному виробництву і сподівалась використати його потенціал з метою послаблення товарного голоду в країні, зменшення проблеми безробіття та

вирішення інших соціально-економічних проблем. Проте протягом усього періоду непу так і не було створено сталої організаційної форми управління кустарним сектором. У питанні оподаткування дрібних виробників мала місце плутанина, неузгодженість – нормативні акти часто суперечили один одному. Місцеві органи влади упереджено ставились до кустарів, керуючись вульгарними соціально-класовими підходами.

Держава протягом непу декларувала необхідність підтримки дрібного виробництва. Але насправді відбудова та розвиток галузі робився силами самих кустарів, особливо у першій половині 1920-х рр. А з другої половини 1920-х рр. почав збільшуватись тиск на дрібнотоварне виробництво з метою ліквідації приватногосподарського укладу.

У підрозділі 2.2 *«Втягування дрібних виробників кустарно-економічного сектора до системи планування господарчого розвитку через виробничу кооперацію»* розглянуто, як радянські органи влади схиляли дрібних виробників до системи кооперації.

Більшовики не довіряли кустарю-одинаку через його приватногосподарську сутність, вбачаючи загрозу для свого політичного домінування. Тому майбутнє кустарно-ремісничого виробництва було можливим лише через залучення дрібних товаропродуцентів до системи виробничої кооперації. З метою контролю над дрібним виробництвом радянською владою застосовувались такі економічні методи управління, як податкова та кредитова політика. Також мали місце адміністративні та директивні методи, що були представлені серіями наказів та розпоряджень. Все це обмежувало виробничу діяльність кустарів і зрештою вело до ліквідації приватногосподарського способу виробництва.

Третій розділ – **«Становлення і функціонування кустарно-ремісничої промисловості міста Харкова»** присвячено всебічному аналізу дрібних товаропродуцентів міста та вивченню становлення організаційної структури кустарно-ремісничого виробництва.

У підрозділі 3.1 *«Аналіз дрібного виробника кустарно-ремісничого сектору економіки міста Харкова»* показано національний та соціально-професійний склад, кількісні параметри та причини зростання дрібних виробників міста.

Серед усіх промислових закладів столичного міста виробничі промислові одиниці кустарного типу складали більшість. Кустарі-одинаки були основою міського дрібного виробництва і представляли неоднорідну групу за національним, соціальним та професійним складом.

У підрозділі 3.2 *«Особливості розвитку організаційної структури кустарно-ремісничої промисловості міста Харкова»* досліджено розвиток союзів кустарів-одинаків, що не входили до радянської системи виробничої кооперації.

Столичні кустарі об'єднувались у Харківський союз кустарів-одинаків (далі – ХСКО) з метою захисту правових інтересів, отримання допомоги у випадку безробіття, медичної допомоги тощо. ХСКО сприяв більш динамічному розвитку дрібного виробництва у місті. Провідними та найбільш рентабельними галузями виробничої активності були: кравецька, виробництво та ремонт взуття, харчосмакова, деревообробна, металообробна тощо.

Одним із складних питань у кустарному виробництві була проблема учнівства та професійно-ремісничої освіти, яка довгий час було поза увагою радянської влади і так і не отримала позитивного вирішення протягом непу.

Сприятлива законодавча політика та зменшення податкового тиску в і 1920-х рр. сприяли зростанню дрібного виробництва. Проте більшовики бачили в кустарях-одинаках приватних виробників, а відповідно політичних конкурентів. Лінія правлячої партії на класову боротьбу скасована не була і, починаючи з другої половини 1920-х рр., більшовики посилили тиск на кустарів-одинаків, що не входили до осередків радянської виробничої кооперації. ХСКО під тиском радянських органів влади поступово втрачає ознаки господарчої самостійності. Все це призводило до згортання виробництва кустарями та ремісниками, які не бажали долучатись до системи радянської кооперації або переходили до тіньового сектору економіки.

У четвертому розділі – **«Кооперація в кустарно-ремісничій промисловості міста Харкова»** розкрито організаційно-правову розбудову української виробничої кооперації, проаналізовано специфіку становлення кустарно-ремісничої кооперації у Харкові, а також показано функціонування виробничої кооперації в умовах згортання непу.

У підрозділі *4.1 «Організаційно-правове становлення кооперативних об'єднань у кустарно-ремісничій промисловості»* здійснено аналіз радянської нормативно-правової бази щодо становлення та розбудови української виробничої кооперації. Досліджено особливості податкової політики по відношенню до кооперованого сектору та організаційну структуру української кооперації. Виявлено динаміку зростання кількісного складу кооперованих виробників по Харкову.

Радянська влада поклала значні надії на кооперацію, що повинна була сприяти відбудові народного господарства, а також слугувати поступовому втягненню всіх кустарів-одинаків до планової економіки країни. Для кооперованих виробників існували пільгові умови для отримання необхідної сировини та кредитів, значно нижчими були ставки оподаткування. Все це призводило до диференціації виробників на кооперованих і кустарів-одинаків, які працювали самотужки.

У підрозділі *4.2 «Становлення та особливості функціонування кустарно-ремісничої кооперації в місті Харкові»* досліджено розбудову системи виробничої кооперації на прикладі центру кооперації Харкова – Харківської кустар-спілки (далі – ХКС), проведено всебічний аналіз господарської роботи та показано генезу державної політики щодо ХКС.

Формування системи кооперації найбільш активно відбувалось у місті – про що свідчать дані статистики. На кінець непу спілка охоплювала близько 62 % усіх дрібних виробників. Тому дослідження діяльності ХКС допомагає отримати уявлення про пересічного харківського кустаря. ХКС об'єднувала виробників різних промислів – хімічної, шкіряної, кравецької, деревообробної та інших. Через спілку дрібні товаровиробники могли отримати сировину, напівфабрикати за пільговими цінами, а також гарантований збут своєї продукції.

Проте протягом 1927–1928 рр. все більше посилювались командно-адміністративні методи управління, що призводило до збільшення тиску на членів кооперованих осередків та поступової «ув'язки» виробничої діяльності ХКС з державною промисловістю та втрати господарчої самостійності.

У підрозділі 4.3 «Кустарно-ремісничка кооперація міста Харкова в умовах згортання непу» розглянуто поступову трансформацію кооперативного сектору виробництва на додаток до радянської командно-адміністративної системи управління.

Незважаючи на, те що кооперований сектор дрібного виробництва мав широку підтримку з боку органів влади, кустарі одночасно мали низку проблем: упереджене ставлення фінінспекторів у питаннях оподаткування, проблема реєстрації на біржі праці, недосконалість радянського законодавства, нестача кредитних коштів тощо.

Більшовики уважно стежили за системою виробничої кооперації. У другій половині 1920-х рр. після проголошення курсу на індустріалізацію країни змінювалось ставлення більшовиків до кустарного виробництва, якому вже не залишалось місця у майбутній країні. Кустарні кооперативи повинні були продовжити існування через реорганізацію у великі кооперативні фабрики за типом державних підприємств. А отже, кустарно-ремісничка кооперація в умовах тоталітарної держави втрачала свої ключові ознаки, була одержавлена, а згодом ліквідована.

ВИСНОВКИ

На основі узагальненого осмислення досягнень історіографії, залучення до наукового обігу комплексу опублікованих і неопублікованих джерел та використання різних методологічних підходів ми висвітлили досліджувану тему і дійшли таких висновків:

1. Огляд історіографічної бази досліджуваної проблеми показав, що вивчення кустарно-ремісничої промисловості Харкова в роки непу є актуальною проблемою яка ще не стала предметом окремого дослідження. Комплексний аналіз архівних матеріалів, даних статистики, періодичних видань та інших опублікованих документів дають змогу всебічного висвітлення становлення та розвитку кустарно-ремісничої кооперації у період непу.

2. Кустарно-ремісничка промисловість мала важливе місце в народному господарстві країни. В умовах товарного голоду дрібне виробництво сприяло наповненню внутрішнього ринку товарами широкого вжитку, послаблювало гостроту безробіття та слугувало відновленню господарських зв'язків. З упродовженням непу в Україні розпочався процес нормативно-правового становлення дрібного виробництва, що сприяло розвитку дрібного виробництва міста.

3. Протягом непу відбувався процес бурхливого зростання кустарів та ремісників, що було обумовлено низкою факторів. По-перше, був гострий товарний дефіцит як наслідок політики воєнного комунізму, котра завела країну у глухий кут.

По-друге, підтримка дрібного виробництва з боку держави в купі з недосконалою податковою системою. По-третє, поширення приватного капіталу і більш гнучка адаптація дрібних товаропродуцентів до законів ринку сприяли розвитку кустарно-ремісничого сектору промислового виробництва.

4. Харківські кустарі були неоднорідною групою за національною, соціально-професійною ознакою та виробничим потенціалом. Переважали євреї, за значної участі українців та росіян. Провідними галузями кустарного виробництва у Харкові були кравецька, харчосмакова, деревообробна, металообробна, шкіряна, виробництво та ремонт взуття. Причиною популярності цих галузей була висока рентабельність, окреслені промисли не потребували великих інвестицій і давали швидкий обіг капіталу.

5. Незважаючи на державну політику підтримки кустарного виробництва, дрібні виробники постійно зазнавали обмежень у питанні реалізації пільг, оподаткуванні тощо. Довільне тлумачення місцевою владою постанов про податкові пільги, упередженість фінінспекторів та профспілок – все це гальмувало розвиток дрібного виробництва і закладало підґрунтя для розвитку тіньового сектору кустарної промисловості. Таким чином, класові принципи більшовицької влади з обмеження та усунення приватника залишались актуальними впродовж 1921–1928 рр.

6. Кустарі-одинаки уособлювали приватногосподарський спосіб виробництва, що робило їх в очах більшовиків потенційними політичними опонентами. Тому влада вживала всіх заходів для того, щоб змінити саму природу кустарів через залучення всіх кустарів до радянської системи виробничої кооперації. Для кооперованих виробників було створено більш сприятливі умови, порівняно з кустарями, що працювали одноосібно – значне зниження оподаткування, пільги в отриманні кредиту, постачання сировиною тощо. Все це зваблювало харківських кустарів, що долучались до системи радянської кооперації.

7. Зміна політичного керівництва, розбудова тоталітарної держави та згортання непу у другій половині 1920-х рр. ускладнили ситуацію у дрібному виробництві. Влада взяла курс на рішуче витіснення приватника з усіх царин народного господарства. Під податковим та адміністративним тиском дрібні виробники були вимушені згортати виробництво або вступати до радянської системи кооперації. А сама кооперація розглядалась владою як проміжна ланка для подальшої інтеграції до державної промисловості. У свою чергу кустарно-ремісничі кооперативи під тиском держави втрачали ознаки кооперативності та перетворювались на додаток до адміністративно-командної системи.

8. Отже, не зважаючи на введення непу, відродження ринкових відносин та декларування підтримки кустарно-ремісничого виробництва, лінія на класову боротьбу для більшовицького керівництва залишалась актуальною. Дрібні виробники, які самотужки подолали всі труднощі з відбудови кустарно-ремісничого виробництва 1920-х рр., були вимушені долучатись до радянської виробничої кооперації або назавжди згортати своє виробництво. На початок 1930-х рр. кустарно-реміснича промисловість Харкова була кооперована або знищена.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Махоніна О. Г. Державна політика регулювання розвитку кустарно-ремісничої промисловості Харкова в роки непу (1921–1928 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2014. Вип. 17. С. 199–206.
2. Махоніна О. Г. «Кустар-Спілка» – центр зі сприяння розвитку кустарно-ремісничого виробництва чи інструмент пролетаризації дрібних виробників м. Харкова в роки непу (1921–1928 рр.)? // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. Вип. 18. С. 98–106.
3. Євсюкова О. Г. Соціально-історичний портрет харківського кустаря років непу (1921–1928 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 20. С. 66–72.
4. Євсюкова О. Г. Кустарно-реміснича промисловість м. Харкова за часів непу в історіографії 1920-х рр. // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. Київ, 2018. Вип. 139 (12). Ч. 1. Історичні науки. С. 34–37.

Публікації у наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз:

5. Махоніна О. Г. Становлення і функціонування кустарно-ремісничої промисловості Харкова в умовах непу (1921–1928 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 15. С. 189–196. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази РІНЦ).
6. Махоніна О. Г. Розвиток кустарно-ремісничої кооперації міста Харкова в роки непу (1921–1928 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2013. Вип. 16. С. 195–202. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази РІНЦ).

Наукові праці в наукових закордонних виданнях:

7. Євсюкова О. Г. Кустарно-реміснича кооперація м. Харкова в умовах згортання непу // *Evropsky filozoficky a historicky diskurz*. 2019. Svazek 5. Vydani 1. S. 48–52.

Наукові праці апробаційного характеру (тези доповідей на наукових конференціях) з теми дисертації:

8. Махоніна О. Г. Розвиток дрібного виробництва міста Харкова в роки непу (1921–1928 рр.) // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний

- прогрес: тези допов. Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір., м. Харків: 4–5 квіт. 2012 р. Харків: НТУ «ХП», 2012. Ч. 1. С. 91–93.
9. Махоніна О. Г. Становлення і функціонування кустарно-ремісної промисловості Харкова в умовах непу // Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 65-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 20 квітня 2012 р.). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 325–327.
 10. Махоніна О. Г. Кооперативний сектор кустарно-ремісної промисловості Харкова у період непу (1921–1928 рр.) // Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 66-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2013 р.). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2013. С. 243–245.
 11. Євсюкова О. Г. Кустарно-промислова кооперація Харкова на прикладі «Кустар-Спілки» // 22-й Міжнародний молодіжний форум «Радіоелектроніка та молодь у ХХІ столітті». зб. матеріалів форуму. Т. 11. Харків: ХНУРЕ, 2018. С. 5–6.
 12. Євсюкова О. Г. Харківський кустар: соціально-економічний портрет (1921–1928 рр.) // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: матеріали Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір.: 18–19 квіт. 2018 р. Харків: НТУ «ХП», 2018. С. 43–45.
 13. Євсюкова О. Г. Харківський союз кустарів-одинаків в роки непу (1921–1928 рр.) // Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 72-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2019 р.). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2019. С. 112–113.

АНОТАЦІЯ

Євсюкова О. Г. Кустарно-ремісна промисловість міста Харкова в роки непу (1921–1928 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 історія України. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2019.

Дисертаційна робота присвячена комплексному вивченню кустарно-ремісної промисловості міста Харкова у роки непу, дослідженню державної політики регулювання розвитку дрібного виробництва, вивченню процесу становлення та функціонування кустарно-ремісної промисловості та кооперації кустарів та ремісників. Висвітлено роль і місце кустарів та ремісників у теоретичній концепції більшовицької влади років непу. Досліджено методи державного регулювання кустарно-ремісного виробництва. Вивчено кількісні параметри, соціально-професійний та національний склад дрібних товаропродуцентів міста. Простежено особливості економічних позицій дрібних виробників. Виділено ряд етапів у розвитку дрібного сектору виробництва, що обумовлені більшовицькою політикою. Проаналізовано причини занепаду кустарного виробництва на фоні згорання непу.

Ключові слова: нова економічна політика, дрібна промисловість, кустарно-ремісничка промисловість, кустар, ремісник, дрібнотоварне виробництво, Харків, кустарна кооперація, виробничка кооперація.

АННОТАЦИЯ

Евсюкова А. Г. Кустарно-ремесленная промышленность города Харькова в годы нэпа (1921–1928 гг.). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина. – Харьков, 2019.

Диссертационная работа посвящена комплексному изучению кустарно-ремесленной промышленности города Харькова в годы нэпа, исследованию государственной политики регулирования развития мелкого производства, изучению процесса становления и функционирования кустарно-ремесленной промышленности и кооперированию кустарей и ремесленников. Освещены роль и место кустарей и ремесленников в теоретической концепции большевицкой власти периода нэпа. Исследованы методы государственного регулирования кустарно-ремесленного производства. Изучены количественные параметры. Исследованы особенности экономических позиций мелких производителей. Выделен ряд этапов в развитии мелкого сектора промышленности, обусловленные большевицкой политикой. Проанализированы причины упадка кустарного производства на фоне сворачивания нэпа.

Ключевые слова: новая экономическая политика, мелкая промышленность, кустарь, ремесленник, мелкотоварное производство, Харьков, кустарная кооперація, производственная кооперація.

SUMMARY

Evsyukova O. G. The handicraft industry of Kharkiv city in the period of the New Economic Policy (1921–1928). – Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in History. – Specialty 07.00.01 “History of Ukraine”. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2019.

The dissertation is dedicated to the comprehensive study of Kharkiv handicraft industry during the years of the New Economic Policy (NEP), the state policy research of regulation the development of small-scale production, exploring the process of formation and functioning of the handicraft industry and the artisans and handicraftsmen cooperation.

Handicraft industry was a traditional form of the Ukrainian population productive activity and held a prominent place in the economic life of the country during the years of the NEP. The small-scale production absorbed free workforce and thereby reducing the unemployment rate and contributing to providing mass consumption goods for population. The growth in the handicraft sector of industrial production due to preferential legislation for small-scale producers contributing credit policy, high market conjuncture in conditions of insufficient developed state-owned industry and the specificity of the small-scale

production – rapid flow of funds, simplicity in equipment and technology of handicraft production and proximity of the necessary raw materials.

The general questions of development of Ukrainian small-scale industry and private production have got some attention of the researchers since the 1920s. Special works dedicated to separate questions of the handicraft industry – the problem of government regulation of small-scale production, to organizational forms of handicraft production, to the problem of small producers of cooperation and so on were published. Despite existence of large enough number of works dedicated to small-scale production development in the years of the NEP, the problem of comprehensive study of the handicraft industry in Kharkiv has never become the theme of a separate scientific research.

Handicraft production held a prominent place in the national economy of the USSR in the 1920s. In the thesis the government policy of regulating the development of the artisan-crafts industry in Kharkiv was analyzed. In the conditions of the economic crisis, commodity starvation and high unemployment, the Bolsheviks were forced to make a decision for the development of the handicraft production. The coverage of the legislative policy allowed to understand the process of organizational and legal registration of the handicrafts industry and the regulation of private entrepreneurial activity of private producers.

It was revealed that tax and credit policy acted as the main tools of influence on the small commodity producers. By allowing the development of artisan-crafts production, the authorities tried to attract small producers into the system of planning economic development through a system of production cooperation. The administrative and non-economic means of influence as tools of impact on the handicraft production development are traced. The regional features of the government regulation policy are highlighted.

The systematization of information on the handicraft industry development allowed us to analyze the small-scale producers of the artisan sector of USSR capital economy. The socio-professional and national composition as well as economic positions of the handicraftsmen are highlighted.

Handicraft production of Kharkiv had certain features of the development of the organizational structure. The main types of craft production (labor, small-scale, private-capitalist), sectors of artisan entrepreneurial activity and specialization are investigated.

In this work features of the functioning of cooperation in the Kharkiv craft industry are traced. The thesis on the maximum subordination, deformation and losing the key features of the collaboration of artisanal production cooperation in the second half of the 1920s is based. Through the system of preferential taxation, administrative and non-economic methods, the authorities pushed small-scale producers to the need for involvement in the system of cooperation.

In conditions of a fracture in the new economic policy and the displacement of a private owner from industry, pressure on small producers was intensified, that forced to curtail production or to seek alternative ways to continue their economic activity. Conversely, all this conditioned the formation of illicit production, which since the mid-1920s has become massive in the handicraft sectors of the industry.

All this makes it possible to conclude that the single artisan who handled on his own all the problems of restoration of artisan production at the end of the 1920s was forced to join the Soviet system of cooperation or to curtail production. Thus, at the beginning of the 1930s, the artisan-crafts industry was co-operative or destroyed.

The scientific novelty of the work consists in the elaboration of the first in the historiography of a special research devoted to the development of the handicrafts industry in Kharkiv. The researching is based on the use of archival, statistical sources and periodicals. The purpose, subject and target of the researching are also represented as a scientific novelty.

The methodology of the research is based on the principles of objectivity, systemic and historicism. For the solution of the tasks the general scientific methods of cognition (analysis, synthesis, generalization, description, explanation, abstraction, structural-system, statistical-analytical), and special-historical methods (historical-genetic, historical-comparative, historical-systemic, problem-chronological, regional) are used. The combination of used methods allowed to reproduce the objective picture of the development of Kharkiv small-scale production during the NEP years.

According to the tasks: the role and place of handicraftsmen and artisans in the theoretical concept of the Bolshevik authorities of the NEP years are highlighted. The methods of government regulation of handicraft production are investigated. Quantitative parameters, social-professional and national composition of city small commodity producers were studied. The features of economic positions of small producers are researched. A number of stages in the development of the small-scale production sector are determined and identified by the Bolshevik policy.

An analysis of the state policy on the co-operation of handicraftsmen and artisans was carried out. The regularities in the development of the crafts and crafts industry of Kharkiv are established. The reasons of the decline of handicraft production against the background of NEP curtailment are analyzed.

The Scientific and practical value of the obtained results is that they can be used in writing generalizations on the Ukraine history, regional researches of the national economy and the study of the regional specificity of the NEP. Also, the main provisions and conclusions can be applied in the educational process – during the preparation of lectures or special courses on the Ukraine history.

The novelty of scientific positions and conclusions is that for the first time the task of comprehensive and comprehensive study of the history of the handicraft development and handicraft production in Kharkiv is posed.

The results of the researching deepen the knowledge in the field of development of small and private production in the Ukrainian lands during the NEP years. The scientific results set forth in the dissertation obtained by the author independently. All publications are single.

Key words: new economic policy, small industry, crafts industry, handicraftsman, artisan, small-scale production, Kharkiv, handicraft cooperation, production cooperation.

СВСЮКОВА ОНИСІЯ ГЕННАДІЇВНА

«КУСТАРНО-РЕМІСНИЧА ПРОМИСЛОВІСТЬ МІСТА ХАРКОВА
В РОКИ НЕПУ (1921–1928 РР.)»

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Підписано до друку 06.09.2019. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників.
Замовлення № 1638.

Надруковано у друкарні ФОП Тарасенко В.П.
Свідоцтво № 24800170000043751 від 21. 02. 2002 р.
61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.
Тел. /факс: (0572) 52-82-11, (097) 273-11-77